

Criminal act as an active form of a socially dangerous act: analysis of general and specific signs

Feruzbek KHUDAYKULOV¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2022

Received in revised form

20 August 2022

Accepted 25 September 2022

Available online

25 October 2022

Keywords:

crime, objective side of the crime, socially dangerous act, criminal act, general and special features.

ABSTRACT

In this article, such research methods as logical, inductive, deductive, systematic, logical-legal, comparative-legal research were widely used. In particular, first of all, criminal act is an illegal active form of socially dangerous act, and its general signs are described in detail, namely social danger, wrongfulness, awareness, will. Criminal law describes in detail the relationship between general and special signs of criminal act, which is an active form of criminal law behavior, as well as scientific views and research of scientists about them, similarities and differences between them. General and special signs of criminal activity were also comparatively analyzed, their problematic aspects were identified and consistently described. This article focuses on criminal action, which is an active form of a socially dangerous act, and analyzes it instrumentally and comparatively. At the same time, doctrine of criminal law and existing scientific research were analyzed, and well-founded theoretical proposals and recommendations on this matter were developed. Criminal laws of foreign countries were also studied with a comparative analysis, reasonable proposals and recommendations on criminal law were developed and given.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss9/S-pp80-89>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of Department of Criminal Law, Criminology and Anti-Corruption of Tashkent State University of Law
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4940-3762>
E-mail: dr.profi114@gmail.com

Жиноий ҳаракат ижтимоий хавфли қилмишнинг фаол шакли сифасида: умумий ва махсус белгилар таҳлили

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

жиноят, жиноят объектив томони, ижтимоий хавфли қилмиш, жиноий ҳаракат, умумий ва махсус белгилар

Мазкур мақолада тадқиқ этишнинг мантиқийлик, индукция, дедукция, тизимлилик, мантиқий-юридик, қиёсий-ҳуқуқий методларидан кенг фойдаланилган. Жумладан, биринчи навбатда жиноий ҳаракат ижтимоий хавфли қилмишнинг ҳуқуққа хилоф фаол шакли бўлиб, унинг умумий белгилари, яъни ижтимоий хавфлилик, ҳуқуққа хилофлилик, онглилик, ихтиёрийлик ва иродавийлик белгилари батафсил баён қилинган. Жиноят ҳуқуқида жиноят-ҳуқуқий ҳулқ-атворнинг фаол шакли бўлган жиноий ҳаракатнинг умумий ва махсус белгилари муносабати, шунингдек, улар тўғрисидаги олимларнинг илмий қарашлари, тадқиқотлари, улар ўртасидаги ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлар атрофлича баён қилинган. Шунингдек, жиноий ҳаракатнинг умумий ва махсус белгилари қиёсий таҳлил қилиниб, улардаги муаммоли жиҳатлар аниқланди ва кетма-кет тавсифлаб берилди. Ушбу мақолада асосий эътибор ижтимоий хавфли қилмишнинг фаол шакли бўлган жиноий ҳаракатга қаратилган бўлиб, у инструментал ва қиёсий таҳлил қилинган. Шу билан бирга, жиноят ҳуқуқи доктринаси ва унда мавжуд илмий тадқиқотлар таҳлил этилиб, бу борада асосли назарий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Шунингдек, хорижий давлатлар жиноят қонунчиликлари қиёсий таҳлил қилинган ҳолда ўрганилиб, бу борада асосли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган ва жиноят қонунчилигига берилган.

Преступное деяние как активная форма общественно опасного деяния: анализ общих и особенных признаков

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

преступление, объективная сторона преступления, общественно опасное деяние, преступное деяние, общие и специальные признаки

В статье широко используются логический, индукционный, дедуктивный, систематический, логико-правовой, сравнительно-правовой методы исследования. В частности, прежде всего, преступное действие является противоправной активной формой общественно опасного деяния, а также подробно описаны его общие признаки, а именно общественная опасность, противоправность, осознанность, воля. В уголовном праве подробно описано соотношение между общими и специальными признаками преступного деяния, являющегося активной формой уголовно-правового поведения, а также научные взгляды и исследования ученых о них, сходства и различия между ними. Также были сравнительно проанализированы общие

и специальные признаки преступной деятельности, выявлены и последовательно описаны их проблемные стороны. В данной статье основное внимание уделяется уголовному действию, которое инструментально и сравнительно анализируется и является активной формой общественно опасного деяния. При этом были проанализированы учение об уголовном праве и существующие научные исследования, а также выработаны обоснованные теоретические предложения и рекомендации по этому поводу. Также были изучены уголовные законы зарубежных стран с сравнительным анализом, выработаны и даны обоснованные предложения и рекомендации по уголовному законодательству.

Жиноят ҳуқуқи доктринаси ва илмий тадқиқотларда жиноий ҳаракат тушунчасига турлича таърифлар берилади. Хусусан, В.Н.Кудряцев фикрича, “Жиноий ҳаракат жой, вақт ва ҳолат шароитларида ижтимоий хавфли, ҳуқуққа хилоф шахсининг ташқи жиноий хулқ-атвориدير”[1, С.71]. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, олим томонидан берилган бундай таъриф нафақат жиноий ҳаракатга, балки жиноий ҳаракатсизликка ҳам тегишлидир.

М.И.Ковалев ва П.Т.Васьковларнинг таъкидлашича, “Жиноий жазога сазовор ҳаракат – бу инсон ташқи жиноий хулқ-атвори бўлиб, атроф-муҳитда рўй берадиган воқеа ва ҳодисага фаол(актив), онгли аралашувдан иборат ички кечинмалар эмас, балки содда бўлмаган инсон тана ҳаракатининг мураккаб йиғиндисидир”[2, С. 40-41].

Шунини таъкидлаш лозимки, жиноий ҳаракатга берилган юқоридаги таъриф унинг бошқа мавжуд белгиларини очиқ беролмайди. Ушбу таъриф ҳаракатни ҳаракатсизликдан ажратиб(чегаралаб) беради.

М.Рустамбаев, “Жиноий ҳаракат – тана ҳаракатлари, шу билан бирга тана ҳаракатлари орқали ташқи дунё предметларидан, табиат кучлари ва неъматлари, шунингдек, бошқа шахслар воситасида жиноят содир қилиниши, жиноят объектига фаол таъсирнинг йўналтирилганлиги, яъни жиноят қонуни муҳофазасидаги ижтимоий муносабатларга зарар етказишнинг фаол кўринишидир.” [3, Б. 162] деб таъкидлайди.

М.Усмоналиев ва П.Бакуновлар фикрича, “Ижтимоий хавфли қилмиш жиноят таркибининг зарурий белгиси сифатида ўз мазмунига кўра аниқ ва мураккаб бўлиши керак. Ҳар бир қилмиш инсон аъзоларининг бир қанча ҳаракатлари туфайли содир этилади. Масалан, номусга тегиш жиноятида аввало жабрланувчига зўрлик ишлатилиб, унинг қаршилигини синдириб, сўнг жинсий алоқа қилинади. Пичоқ ишлатиб одам ўлдиришда, аввало, жабрланувчига яқинлашилади, пичоқ уриш мумкин бўлган ҳаёт учун муҳим бўлган аъзо танланади ва пичоқ тегишли йўналиш бўйича санчилади ва ҳоказолар.” [4, Б. 175]

Юқоридаги олимларнинг келтирган номусга тегиш жиноятидаги жиноят содир этиш усули бўлган зўрлик ишлатишни ижтимоий хавфли ҳаракатларга киритишлари ҳақидаги илмий ёндашувига қўшилиб бўлмайди. Чунки номусга тегиш жинояти формал таркибли жиноят бўлса-да, унда қонун чиқарувчи учта жиноят содир этиш усули, яъни қўрқитиш, зўрлик ва ожизлигидан фойдаланиш

кабиларни назарда тутган. Мазкур жинойтда зўрлик ишлатиш муайян тана ҳаракатлари билан содир этилса-да, жинойт содир этиш усулини ифодалайди, шунингдек, ижтимоий хавфли ҳаракат эса айбдор билан жабрланувчи ўртасидаги жинсий алоқада намоён бўладиган ҳаракатлар ҳисобланади.

Х.Абзалова “Ижтимоий хавфли (жиной) қилмиш – бу жинойт қонуни билан қўриқланадиган муносабатларга тажовуз. Ижтимоий хавфли қилмиш ҳаракат – фаол хулқ-атвор, ҳаракатсизлик – керакли ҳаракатни амалга оширмаслик шаклида бўлиши мумкин. Айрим жинойтлар ҳаракат билан ҳам, ҳаракатсизлик билан ҳам содир этилиши мумкин.” [5, Б. 68] деб ҳисоблайди.

А.Н.Трайнин таъкидлашича, “Жиноий ҳуқуқий маънода ҳаракат нафақат сифат жиҳатидан, балки миқдор жиҳатидан ҳам тана ҳаракатидан фарқ қилади... Тана ҳаракатидан фарқ қилувчи жиноий ҳуқуқий маънодаги ҳаракатнинг сифат жиҳатида у учун зарурий бўлган белгилар, яъни ақли расолик, енгиб бўлмас кучлар таъсири остида содир этилмаганлиги, жисмоний ёки руҳий мажбурлаш натижасида содир этилмаганлиги тушунилади” [6, С. 135-136].

Жиноят таркиби тўртта зарурий элементдан ташкил топиб, улар ўзаро муносабатда ва ягона бирликда намоён бўлади. Бу эса уларни бир-бири билан алмашиб туришини англатмайди. Жиноят таркибининг ушбу элементлари ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзида ҳуқуқий ва аҳамиятли жиҳатларни акс эттиради.

Ақли расолик жиноят таркибининг субъектив белгиси бўлиб, уни жиноий ҳаракат таърифида акс эттириш керак эмас. Субъектив белгиларни жиноят таркиби объектив томонида акс эттириш уларни объектив белгилар билан аралаштириб юборилишига олиб келади.

Тана ҳаракатлари жиноий ҳаракатнинг таркибий қисмига кириб, муайян инсон тана аъзоси билан қилинадиган муайян ҳаракатлар комплекс йиғиндиси тушунилади.

Н.Ф.Кузнецованинг фикрича, “Жиноий ҳаракат ижтимоий хавфли бўлиши лозим. Агар ҳаракат объектив ижтимоий хавфли бўлмаса, сабабий боғланиш ҳақидаги ҳар қандай тадқиқотлар тугатилиши лозим” [7, С. 36-37]. У А.Н.Трайниннинг амалий мисолини келтиради.

И. П.ни ўлдиришни режалаштиради ва уни худди шу мақсадда денгиз бўйи дам олиш масканига юборади. И. сузишни билмайдиган П.ни денгизда чўкиб ўлишига умид қилди. Дарҳақиқат, у денгизда сузишни билмагани учун чўкиб вафот этади.

И. қасддан одам ўлдириш жинойти учун жиноий жавобгарликка тортилмайди. А.Н.Трайнин таъкидлаб ўтганидек жуда кичик сабабий боғланишнинг [8, С. 116-117] мавжудлиги учун эмас, балки И.нинг қилмиши объектив ижтимоий хавфли бўлмаганлиги учун И. айбдор деб топилмайди ва жиноий жавобгарлик мавжуд бўлмайди. Шунинг учун зарар ва сабабий боғланиш тўғрисида савол қўйилиши мумкин эмас [9, С. 37].

Аммо ҳаракатнинг ўзи ҳеч қандай ижтимоий хавфли бўлмаслиги мумкин. В.Б.Малинин тадқиқоти ишида қизиқарли бир мисолни келтириб ўтади. Унинг фикрича, ўзининг почта қутисини бир уюм газета билан тўлдирган одамнинг ҳаракати қандай қилиб ижтимоий хавфлиликка эга бўлади? Воқеа қуйидагича содир бўлган: қайнонанинг хизматкори бўлган А. ўзининг “севимли” қайнонасида

қандай қутилиш мумкинлиги ҳақида орзу қилиб яшарди. Бир куни шундай ҳолат ўз-ўзидан юзага келади. Шаҳарда Б. исмли уй-жойга ғайриқонуний равишда кириб ўғрилиқ жиноятларини содир этиб юрган хавфли жиноятчи шахс ҳақида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан хабар тарқатилади. Жиноятчи шахс Б. ўғрилиқ жиноятини содир этишдан олдин уйнинг почта қутисини текширар, қутида газеталар кўп бўлиб ётган бўлса, уйда ҳеч ким йўқ деб уй-жойга ғайриқонуний равишда кириб ўғрилиқ жиноятини содир этаётганлиги ҳақидаги хабар ҳам тарқалади. Ўғрилиқ жиноятлари Б. томонидан ёз ойларида содир этилиб, почта қутисида газеталар уюми мавжудлиги уй эгаларининг дам олиш масканларига дам олиш учун кетганлигидан далолат қилар эди. Уйда ҳеч ким йўқлидан фойдаланиб, Б. ўғрилиқ жиноятларини бир неча марта содир этиб юрган бўлади. Б. уйда ҳеч ким йўқ деб кириб икки ҳолатда уй эгалари борлигини кўриб уларни ўлдириб чиқиб кетади. Қайнонаси билан бирга бир уйда яшовчи А. уй почта қутисидан газеталарни олмай қўяди. У Б. уйга ўғрилиқка кириб, қайнонасини ўлдиришидан умид қилади. Воқеа А. умид қилгандай содир бўлади. Яъни Б. уй-жойга ғайриқонуний равишда кирган ҳолда А.нинг қайнонасини кўриб қолади ва натижада уни ўлдириб чиқиб кетади [10, С. 254]. А. иштирокчилиқнинг ёрдамчи тури учун жавобгарлик белгиланган жиноят қонуни моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилиши керак эмасми? Ҳаракат ўз ўзидан ижтимоий хавфли ҳам, ижтимоий зарарли ҳам бўлмайди. Жиноят таркиби белгилари тўлиқ бир бутунликда бўлгандагина жиноят ижтимоий хавфли бўлади [11, С. 39].

Жиноят ҳуқуқи доктринасида юқорида таъкидлангандек, ҳаракатга таъриф беришда иккита йўналишда илмий ёндашувлар баён қилинади. Биринчи йўналиш бўйича ҳаракат – бу шахс жиноий хулқ-атворининг ҳаракати ёки муайян бир ҳодисага шахс аралашуви деб таъкидлашади. Бошқа йўналишда эса ҳаракат деганда, мазкур ҳаракатга иродавий элементларни аралаштириб унинг иродавий хусусиятларини кўрсатиб ўтишади.

Жиноят ҳуқуқи доктринасида юқоридаги олимлар томонидан келтирилган таъриф ва белгилар дарҳақиқат тўғри берилган. Аммо шуни айтиш лозимки, ҳаракатга берилган ушбу таъриф ва белгилар унинг барча тузилиши ва хусусиятларини очиб беролмайди.

Тадқиқот ишимизда биринчи навбатда жиноий ҳаракатнинг ташқи хусусиятини тадқиқ этиш мақсадга мувофиқ бўлади. Жиноий ҳаракатнинг белгиларини шартли равишда қуйидагиларга бўлиш мумкин:

1. Умумий махсус белгилар:

а) Жисмоний-руҳий(психофизик) белгилари:

- онглилик ва иродавийлик;
- фаол(актив)лик;
- тана ҳаракатлари;
- ташқи кучлар ва объектив қонуниятлар.

2. Махсус ўзига хос белгилар:

- а) ижтимоий хавфлилик;
- б) ҳуқуққа хилофлилик.

Жиноий ҳаракатсизликнинг хусусиятларини очиб беришда далил талаб қилинса, ижтимоий хавфли ҳаракатнинг хусусиятларини очиб беришда муайян далил талаб қилинмайди. Аммо жиноий ҳаракатнинг хусусиятларини очиб беришда

унинг асосий белгиси сифатида онглилик ва иродавийлик белгиларини аралаштириш муаммоси вужудга келади.

Жинойят ҳуқуқи доктринасида, амалда барча илмий тадқиқот ишларида, дарсликларда жинойий ҳаракатнинг **онглилик ва иродавий** хусусияти кўрсатилади.

Хусусан, М.Усмоналиев ва П.Бакуновлар фикрича, “Жинойят объектив томонини ифодаловчи ҳаракат ёки ҳаракатсизлик ижтимоий хавфли бўлиши билан бирга иродавий ҳам бўлиши керак, яъни киши иродаси шундай қилмишни содир этишга йўл қўйган бўлиши керак. Агарда шахснинг қилмиши унинг онги билан бошқарилмаган бўлса, оқибат унинг иродаси натижаси бўла олмайди” [12, Б. 173].

М.Х.Рустамбаев “Онглилик – қилмишни объектив томондан тавсифловчи белгиси сифатида шахснинг қилмишни содир қилишни онгли назорат қилишини, яъни шахсда физиологик ва жисмоний жиҳатдан бундай назоратни амалга ошириш имкониятининг мавжудлигини англатади” [13, Б. 159] деб таъкидлайди.

Х.Абзалова эса, “Жинойий ғайриҳуқуқий ҳаракат шахснинг онгли, иродавий, фаол ижтимоий хавфли хулқ-атворидир. Хулқ-атворнинг фаоллиги деганда айнан жинойят объектга турли йўллар билан таъсир этишда у ёки бу жисмоний ҳаракатни амалга ошириш тушунилади” [14, Б. 68], деб ҳисоблайди.

М.Д.Шаргородский ва Н.А.Беляевалар “Ҳаракат ҳар доим инсон фаолиятининг онгли қилмиши(акти) ҳисобланади. Ҳаракатнинг ташқи(жисмоний) ва ички(руҳий) томонлари ажралмас бир бутун бирликда бўлади. Онгли ҳаракат деганда унинг мақсадга йўналтирилганлиги (иродавийлиги) тушунилади. Шунинг учун шахс онги билан умуман назорат қилинмайдиган ёки назорат қилинса-да, онги билан бошқарилмайдиган инсон тана ҳаракатлари жинойий ҳуқуқий ҳаракат сифатида ўрганилмайди. Шахс енгиб бўлмас куч ёки жисмоний мажбурлашлар таъсири остида “ҳаракат” қилган бўлса, у жинойий жавобгарликка тортилмайди” [15, С. 320].

М.П.Меркушевнинг фикрича, “Инсон хулқ-атвори муайян ҳодисанинг сабаби ҳақида гапирганда, шахс содир этган ҳаракати, ўйларига нотўғри қараши тушунилади” [16, С. 5]. Дарҳақиқат, жинойий қилмиш ҳам ташқи ва ички томонларга эга бўлиб, ташқи томон жисмоний ва ички томон эса руҳий жиҳатларни ифодалайди. Уларнинг бир бутун бирликда бўлиши шахс объектив ташқи ҳолатда мавжуд бўлади. Аммо жинойят ҳуқуқи доктринасида жинойий қилмишни ушбу томонларини объектив ва субъектив томонларда алоҳида ўрганиш қабул қилинган.

Жумладан, И.С.Самощенконинг таъкидлашича, “Ҳар қандай ҳуқуқбузарлик – бу субъектив ва объектив ҳолатларнинг органик бир бутунлигидир. Аммо назарий таҳлилда уларни субъектив ва объектив томонларга бўлишга тўғри келади. Бу бўлинишларсиз ҳуқуқбузарлик моҳиятини тушуниш мумкин эмас” [17, С. 29-40].

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, тафаккурий ва иродавий ҳолатларни мавжуд эмаслигини жинойий қилмиш билан боғламаслик керак. Уларни асосан жинойят таркиби субъектив белгиси бўлган айб билан боғлаш лозим. Маълумки, айбнинг мавжуд эмаслиги жинойий жинойий жавобгарликни истисно этади.

М.Д.Шаргородский ва Н.А.Беляевалар жинойий ҳаракат ва унинг белгилари тўғрисида бошқа олимлар илмий ёндашувларини танқид қилиб, ҳаракатга берилган таърифдан жинойий жавобгарликка тортиш ёши, ақли расолик ва бошқаларни чегаралашни таклиф қилишади. Улар бу ҳолатларни ҳаракат эмас, жинойят таркиби субъектив белгилари билан боғлашади.

Фаоллик(активлик) жинойй ҳаракатнинг умумий белгиларидан бири бўлиб, у атроф-муҳитга бўлган фаол таъсирни англатади.

С.Л.Рубинштейн фикрича, “Инсоннинг ҳар қандай ҳаракати ва фаолияти бир бутунликда бўлиб, бу биринчи навбатда таъсир, реал ҳақиқий ҳолатнинг ўзгаришидир” [18, С. 461]. Дарҳақиқат, жинойт ҳуқуқи назариясида ҳам олимлар бу белгисини худди шундай тушунишади.

М.С.Гринберг фикрича, “Инсон жисмоний ҳаракати замирида – энергия узатилишида воситачилик қиладиган ва қўлланидаган предметларни янги ҳолатга ўтказадиган, муайян ҳудудда ҳаракатлантирадиган қилмиш(акт)нинг ўзи тушунилади” [19, С. 62].

Юқоридаги илмий ёндашув олимлар томонидан ҳеч қандай эътирозларсиз қабул қилинади, аммо уларнинг барчаси ҳам ушбу белгини жинойй ҳаракатни тузилишини ҳал қилувчи деб ҳисобламайди. Бизнинг фикримизча, ушбу белги жинойй ҳаракатни ҳаракатсизликдан умумий асосий фарқловчи белгидир.

Хусусан, Н.И.Коржанский фикрича, “Ҳаракат моҳиятан реал ва моддий нарсаларга муайян фаол таъсирдир. Мазкур қоидалар ҳаракатсизлик йўли билан содир этилган жинойтларга нисбатан қўлланилмайди. Иккинчи кўп ҳолларда субъектда бажариш билан боғлиқ ҳуқуқий мажбурият бўлса-да, у моддий объектга муайян таъсир қилмаганлигини англатади” [20, С. 35].

Жинойт ҳуқуқи доктринасида жинойй ҳаракат онг ва ироданинг давоми, уларнинг ташқи кўриниши тўғрисидаги илмий ёндашув тўғри бўлса, ташқи таъсир нимадан иборат бўлади деган масалага дуч келинади.

Жумладан, И.М.Сеченов таъкидлашича, “Ҳар бир нарса, мия фаолиятининг чексиз турли хил кўринишлари охир -оқибат оддий бир ягона ҳодиса – мушаклар ҳаракатига олиб келади. Мисоллар сифатида боланинг ўйинчоқларни кўрганда кулишини, қиз севги ҳақида дастлабки ўй-фикрларида қалтирашини, Ньютон қонунларни кашф қилиб уларни қоғозга туширишини – барча ҳолатларда охириги факт бўлиб мушаклар ҳаракати ҳисобланади. Умуман мия фаолиятининг барча кўринишларига мос келадиган қолип(рамка) бу – сўз ва ишдир” [21, С. 71].

Г.В.Тимейко “Инсон ҳаракати қандай кўринишида намоён бўлмасин ва қандай хусусият касб этмасин, ўзида ҳар доим ташқи хусусиятлари билан механик тана ҳаракатининг акти сифатида намоён бўлади. Натижада бу ҳолат бир ҳаракат шаклининг бошқасига хилма-хил равишда айланишига олиб келади ва ташқи дунё(атроф-муҳит)да турли хил ўзгаришларга олиб келади” [22, С. 71] деб таъкидлайди.

Шунингдек, М.Х.Рустамбаев, М.Усмоналиев ва П.Бакуновлар тўғри таъкидлаб ўтган. Ҳаракат инсон хулқ-атворининг фаол шаклини ифодалайди. Умумий тушунишга кўра, бу объектив оламдаги ўзгаришларни келтириб чиқарадиган тана аъзоларининг ҳаракати, ташқи кўринишидир [23, Б. 160, 173-174]. Дарҳақиқат, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар қандай жинойй ҳаракат асосида инсон тана ҳаракатлари ётади.

В.Н.Кудрявцев фикрича, “Жинойй қилмиш (хулқ-атворнинг фаол-актив шакли) ташқи имо-ишора шаклида (масалан, ҳақорат қилишда) ёки сўзларни ифодалаш кўринишида (маласан, кўрқитишда) ёхуд аксарият ҳолларда бошқа одамларга ёки ташқи дунёнинг турли предметларига жисмоний таъсир

кўринишида учрайди (масалан, ўғирликда нарсаларни олиш, қасддан одам ўлдиришда тўппонча тепкисини босиш ва бошқ.)” [24, С. 66].

Л.Д.Гаухман таъкидлашича, “Ҳаракат инсон қодир бўлган ҳар қандай тана ҳаракатида, хусусан, бошқа одамларга ёки ташқи дунёнинг бошқа предметларига таъсир қилишда ифодаланиши мумин. У жонли ёки жонсиз, жисмоний мушаклар кучларидан фойдаланиб, имо-ишора, оғзаки ёки ёзма нутқда намоён бўлиши мумкин” [25, С. 89].

Хулоса қилиб айтганда, жиноят ҳуқуқи назариясида миллий (М.Рустамбаев, М.Усмоналиев, П.Бакунов, Р.Кабулов, Г.Ахмедова, Х.Р.Очилов, Ш.Хайдаров, Х.М.Абзалова ва бошқалар [26, Б. 159-162, 172-176, 191-196, 34-35]) ва хорижий олимлар (Дж.Флетчер, Рони Розенберг, Джоэл Файнберг, С.Майкл, М.Камм, Лео Кац, В.Н.Кудряцев, Н.Ф.Кузнецова, Т.В.Церетели, В.П.Малков, М.Д.Шаргородский, А.И.Бойка ва бошқалар [27, С. 71, 36-37, 23-24, 61, 320, 188]) томонидан жиноят-ҳуқуқий хулқ-атворнинг актив(фаол) шакли бўлган ҳаракат ва ҳаракатсизлик ижтимоий хавфли, ҳуқуққа хилоф, онгли, иродавий(ихтиёрий), актив(фаол) ёки пассив(нофаол) ва мураккаб хусусиятга эга эканлик каби зарурий белгилари мавжуд бўлсагина улар жиний ҳаракат ёки ҳаракатсизлик бўлиши ҳақидаги илмий ёндашувлари баён қилинган. Шу сабабли, амалдаги ЖК VIII бўлим “Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси”даги ҳаракат ва ҳаракатсизлик тушунчалари қуйидаги таҳрирда қонун чиқарувчи томонидан баён қилинса мақсадга мувофиқ бўлади:

“Ҳаракат – шахснинг ижтимоий хавфли, ҳуқуққа хилоф, онгли, иродавий(ихтиёрий) ва мураккаб хусусиятга эга ташқи фаол хулқ-атвори. Ҳаракатсизлик – шахснинг қонун ва қонун ости ҳужжатларида, суд қарорида, жамиятда мавжуд ижтимоий нормаларда, шахс ўз ҳаракатлари туфайли ёки хизмат, касбий ёхуд мансаб вазифалари ва мажбуриятларида бажариши шарт қилиб белгиланган муайян ҳаракатларни реал имкониятга эга бўла туриб бажармасликда ифодаланган ижтимоий хавфли, ҳуқуққа хилоф, онгли, иродавий(ихтиёрий) ва мураккаб хусусиятга эга ташқи суи ҳулқ-атвори.”

Амалдаги ЖК VIII бўлим “Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси”даги ҳаракат ва ҳаракатсизлик тушунчалари юқоридагидек таъриф берилиши биринчидан, жиний ҳаракат ёки ҳаракатсизликнинг барча зарурий белгиларини жиноят қонунчилигида акс эттирилишига олиб келади, иккинчидан, жиний ҳаракатсизликнинг жиноят-ҳуқуқий аҳамиятини ифодаладиган жиноят ҳуқуқи назариясида мавжуд мажбурий бўлган объектив ва субъектив мезонларнинг жиноят қонунида ифодаланиши муҳим аҳамият касб этади.

“Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси”да юқорида таърифларнинг жиноят қонунида қатъий мустаҳкамланиши суд ва тергов органлари томонидан қонун нормаларини турлича шарҳлашининг олдини олишга хизмат қилади.

Мазкур таърифлар АҚШ (Нью Джерси жиноят одил судлов кодекси 2-боб), Канада ва бошқа хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида[28] акс эттирилган.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. - М.: Изд-во юридической литературы, 1960. – С. 71.
2. Ковалев М.И., Васильков П.Т. Причинная связь в уголовном праве. Под ред.: Пионтковский А.А. - М.: Госюриздат, 1958. – С. 40-41.

3. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B.162.
4. Усмоналиев М., Бакунов П. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик. – Тошкент: Насаф, 2010. – Б. 175.
5. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik. Mas'ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. – B.68
6. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. - М.: Госюриздат, 1957. – С. 135-136.
7. Кузнецова Н Ф Избранные труды. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003 – С. 36-37.
8. Трайнин А Н. Учение о соучастии. - М.: Юрид. изд-во НКЮ, 1941. – С 116-117.
9. Кузнецова Н Ф Избранные труды. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 37.
10. Энциклопедия уголовного права. Т. 4. Состав преступления. - Издание профессора Малинина, СПб., 2005. – С. 254.
11. Малинин В.Б., Парфенов А.Ф. Объективная сторона преступления. – СПб.: Издательство Юридического института (Санкт-Петербург), 2004. – С. 39.
12. М.Усмоналиев, П.Бакунов Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: “Насаф” нашриёти, 2010. – Б.173.
13. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B. 159.
14. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik. Mas'ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. – B. 68.
15. Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. 1 / Отв. ред.: Беляев Н.А., Шаргородский М.Д. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – С. 320.
16. Меркушев М.П. Вопросы причинной связи в уголовном праве // Вопросы уголовного права и процесса. Минск, 1958. – С. 5.
17. Самощенко И.С. О причинении вреда противоправным бездействием // Учен. зап. ВИЮН. Вып. 17. - М, 1963. – С. 29-40.
18. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - 2-е изд. (1946г.). - СПб.: Питер Ком. 1946. – С. 461., Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. М. 1946. –С. 537.
19. Гринберг М.С. Преступления против общественной безопасности. Свердловск, 1974. – С. 62.
20. Предмет преступления (понятие, виды и значение для квалификации). Учебное пособие / Коржанский Н.И. - Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД. 1976. –С. 35.
21. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения. - М.: ОГИЗ/Госполитиздат, 1947. – С. 71.
22. Тимейко Г.В. Понятие и специфические черты преступного бездействия //Труды ВЮЗИ.-М,1963.Т 2.–С 136.
23. Rustambayev M.X. O'sha yerda, 2018. – B. 160., М.Усмоналиев, П.Бакунов Ўша ерда, 2010. – Б.173-174.
24. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. - М.: Изд-во юридической литературы, 1960. – С 66.
25. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. – М.: ЮрИнфоР, 2001. – С 89.

26. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B. 159-162., М.Усмоналиев, П.Бакунов Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: “Насаф” нашриёти, 2010. – Б. 172-176., Ахмедова Г. Последствия общественно опасного деяния и конструкция состава преступления по объективной стороне // Review of law sciences. – 2020. – Т. 1. – №. Спецвыпуск. – С. 191-196., Очиллов Х.Р., Хайдаров Ш.Д., Шамсидинов З.З. “Жиноят ҳуқуқи” (Умумий қисм). Ўқув қўлланма – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2021. – Б. 34-35.

27. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. - М.: Изд-во юридической литературы, 1960. – С. 71., Кузнецова Н.Ф. Избранные труды. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003 – С. 36-37., Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. – М.: Госюриздат, 1963. – С. 23-24., Мапков В.П. Совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания / Малков В.П.; Науч. ред.: Волков Б.С. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1974. – С. 61., Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. 1 / Отв. ред.: Беляев Н.А., Шаргородский М.Д. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – С. 320., Бойко А.И. Преступное бездействие. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 188., Rosenberg, Roni M., Two Models of 'Absence of Movement' in Criminal Jurisprudence (August 17, 2013). Ohio State Journal of Criminal Law, Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2326949>., George Fletcher, On the Moral Irrelevance of Bodily Movements, 142 U. PA. L. REV. 1443 (1994) (hereinafter FLETCHER 1994), George P. Fletcher, Rethinking criminal law 593-602 (1978) (hereinafter FLETCHER 1978); George P. Fletcher, Basic concepts of criminal law 59-70 (1998); Joel Feinberg, Harm to others 159-181 (1984), Arthur Leavens, A Causation approach to criminal omissions, 76 CAL. L. REV. 547 (1998); Michael S. Moore, Act and crime: the philosophy of action and its implications for criminal law 25-60 (1993) (hereinafter MOORE 1993), Michael S. Moore, more on act and crime, 142 U. PA. L. REV. 1749 (1994) (hereinafter MOORE 1994), F.M. Kamm, Action, Omission, and the Stringency of Duties, 142 U. PA. L. REV. 1493 (1994), Leo Katz, Proximate Cause in Michael Moore's Act and Crime, 142 U. PA. L. REV. 1513 (1994).

28. 2018 New Jersey Revised Statutes Title 2C - THE NEW JERSEY CODE OF CRIMINAL JUSTICE. Chapter 2. Section 2c:2-1. // [NJ Rev Stat § 2c:2-1 \(2018\)](https://law.justia.com/codes/new-jersey/2018/title-2c/chapter-2/section-2c-2-1) // <https://law.justia.com/codes/new-jersey/2018/title-2c/chapter-2/section-2c-2-1>

29. Абзалова Х. М. Особенности уголовной ответственности за убийство в США и Республике Узбекистан: сравнительный анализ // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2019. – №. 4 (50). – С. 108-115.